

LRCW 7: 7-ма международна конференция по късноантична битова керамика, кухненска керамика и амфори от Средиземноморието: археология и археометрия „Краят на късноантичната керамика. Последни векове на кръстопът“

Евелина Тодорова ^a

^a Секция за Средновековна археология, Национален археологически институт с музей, Българска академия на науките, ул. Сьборна 2, София 1000; evatorodova@mail.bg

LRCW 7: 7th International Conference on Late Roman coarse ware, cooking ware and amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry
“The end of Late Roman pottery. The last centuries at the crossroads”

Evelina Todorova ^a

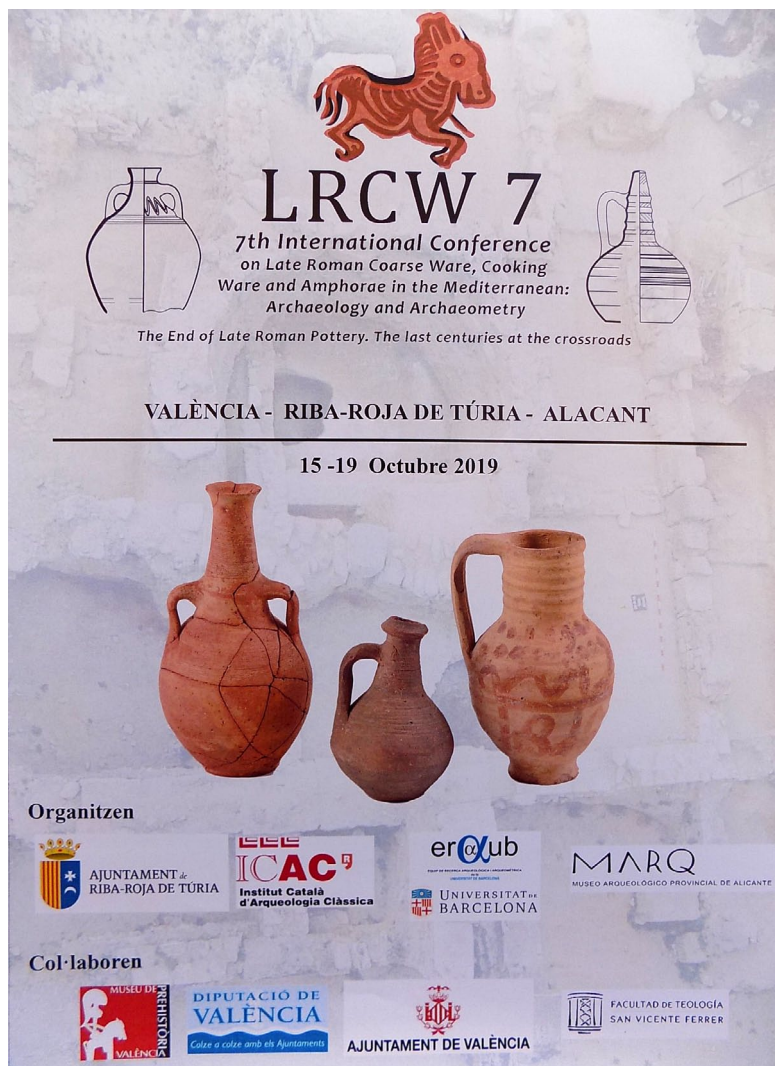
^a Department of Medieval Archaeology, National Institute of Archaeology and Museum, Bulgarian Academy of Sciences, 2 Saborna Str., 1000 Sofia, Bulgaria; evatorodova@mail.bg

От 15 до 19 октомври 2019 г. във Валенсия, Испания се проведе 7-мата международна конференция по късноантична битова керамика, кухненска керамика и амфори от Средиземноморието, чийто акцент беше преходът между късната античност и ранното средновековие през VIII в. (обр. 1).

За пръв път битовата керамика и амфорите от късноримския период стават обект на специализиран научен форум през 2002 г. в Барселона. Следващите конференции по темата са съответно през 2005 г. в Екс-ан-Прованс, през 2008 г. в Парма и Пиза, през 2011 г. в Солун, през 2014 г. в Александрия и през 2017 г. в Агридженто. Докладите от първите четири издания са публикувани като отделни томове в поредицата BAR International series, тези от конференцията в Александрия са в брой 43 на *Études alexandrines*, докато тези от шестото издание тепърва предстои да излязат от печат.

Организатори на конференцията във Валенсия бяха Каталунският институт по класическа археология (ICAC), Изследователският екип по археология и археометрия към Университета в Барселона (ERAAUB), кметствата на Валенсия и Рибя-Роха де Турия в сътрудничество с Археологическия музей в Аликанте (MARQ), Музея за праистория във Валенсия и Богословския факултет във Валенсия.

За участие в конференцията бяха заявени 57 доклада и 70 постера от над 230 учени от 24 държави (Испания, Италия, Португалия, Франция, Турция, Гърция, Румъния, Великобритания, Полша, Чехия, Египет, САЩ, Израел, Албания, Австрия, Хърватия, Белгия, Швейцария, Канада, Словения, Германия, Холандия, Русия и Бъл-

Обр. 1. Плакат на конференцията
Fig. 1. Conference official poster

гария), представляващи 112 институции. Докладите бяха организирани в 5 големи тематични сесии, всяка от които започваше с доклад на специално поканен за случая учен. Дискусиите към докладите бяха организирани след края на всяка сесия. От българска страна участие в конгреса взе само авторът на настоящия отзив, която представи постер (съвместно с Хариклия Диаманди от Ефората на Цикладските о-ви към Гръцкото министерство на културата и спорта) на съвместното им научно изследване върху Корпуса на византийските амфорни печати.

Трябва да се отбележи, че до момента материали от територията на България са представяни на всички издания на конгреса, но от чужди учени, част от международни експедиции, работещи в България. С изключение на Диана Добрева (2014, 2019 г.), която представя Университета във Верона, не е имало български колеги, представлящи родни институции. Този пропуск бе неколккратно отбелязан не само от чуждестранните колеги, но и от организационния комитет и се надяваме в бъдеще да бъде поправен.

Първият ден на конференцията започна с приветствие от страна на декана на Богословския факултет и на организаторите от испанска страна. Мишел Бонифе (Национален център за научни изследвания, Център Камий Жулиан, Франция) официално откри научната част на конференцията като изнесе лекция за африканската

керамика и ролята ѝ в римската икономика. Дарио Бернал (Университет на Кадис, Испания) беше гост-лекторът за първата тематична сесия, посветена на Западното Средиземноморие, която продължи през целия ден. Болшинството от докладите в нея произхождаха от проучвания в Италия. В дългото сутрешно заседание бяха представени 10 доклада. Те разглеждаха: местно производство на битова керамика от средното течение на р. По и идентифицирането на определен тип купи, които могат да бъдат използвани като хронологически белег; керамиката и амфорите от Източното Средиземноморие, намерени по време на разкопките в Тинтагел, югозападна Великобритания с предварителни резултати от петрографски анализи; кухненската керамика от Кума, Кампания през периода IV–VII в. и настъпилите дълбоки промени в нея към края на V в.; амфорите от късноантичния и ранносредновековен град Фарагола, Апулия, при които се забелязва появата на нови форми през първата половина на VII в.; археологически и археометричен анализ на късноримската керамика от Лацио с акцент върху настъпилите промени в избора на глина и подготвянето на глиненото тесто за различни категории керамика за периода III–VII в.; резултатите от разкопките на парцел, намиращ на Пиаца Навона, Рим, по време на които е разкрит керамичен комплекс от VII в., местно производство, показващ голямо сходство с находките от Крипта Балби; луксозната, битовата керамика и амфорите от III–V в. от разкопките на древното пристанище на Пиза, въз основа на които може да се съди за ролята на пристанището в търговията на дълги и кратки разстояния; идентифицирането на местна и вносна продукция сред керамиката от Луни на базата на археологически и археометрични анализи, с акцент върху вноската керамика от VII–VIII в.; амфорите от областта Марке, Италия, които през късната античност са основно от Източното Средиземноморие, докато през VIII в. те са предимно местно производство – от Централна Италия и Падуа; създаване на типология на местната битова керамика от Рим и околностите му през IV–VII в.

Първият от трите доклада от изключително краткото следобедно заседание представи опита да се създаде по-детайлен модел на разпространение на стоките и търговските мрежи в областта Кампания през V в., както и ролята на градовете в събирането и разпределянето на стоките и организирането на производството в околностите им. Останалите две презентации акцентираха върху керамичния материал от околностите на Саленто, Италия и Сеута, Испания. Денят завърши с посещение в Музея за праистория във Валенсия, където участниците имаха възможност за досег със специално изнесената от депата на музея керамика, намерена при разкопки в града.

Вторият ден на конференцията бе разделен тематично на две – Източно Средиземноморие и Средиземноморските острови. Гост-лектор на сутрешните сесии бе Пол Рейнолдс (Университет на Барселона). Той представи настоящото си изследване върху керамиката от Гърция и Албания с представителни извадки на материали от разкопките в Бутринт, Никополис и Коринт, подкрепени от археометрични анализи на глиненото тесто и съдържанието на амфорите. С изключение на доклада на А. Опаиц (независим изследовател) и Б. Е. Григораш (Национален институт за културното наследство, Румъния), които чрез подробен анализ на голямото количество амфори и кухненски съдове с левантински произход предполагат съществуването на левантинска търговска диаспора в Помпейополис, северна Анатолия, останалите доклади от първото сутрешно заседание се фокусираха изцяло върху територията на Албания. Благодарение на резултатите от разкопките в Орикос, Троя, Комани и

Лежа присъстващите имаха възможност да проследят реорганизацията на селищния живот в различни части на Албания, както и промените в керамичния репертоар в преходния период от късната античност към ранното средновековие, които въпреки че подсказваха за предимно местни, по-ограничени търговски контакти, сочеха и към запазени връзки с Егейския басейн. Във второто заседание бяха поместени доклади с материали от Долна Мизия и Малка Скития, Турция и Египет. Заслужава да се отбележат резултатите от обходите проведени в един от най-слабо изучените райони на Турция – околностите на Текирдаг и античния Ганос, за който знаем че през XI в. е от най-големите центрове за производство на амфори. Много интересна беше направената възстановка на обзавеждането на една таберна от началото на VII в. от разкопките в Ефес. Намереният в нея керамичен инвентар дава възможност не само да се възстановят двата различни типа търговски мрежи за снабдяване – на дълги разстояния за амфорите и съдържащото се в тях вино и на местно ниво по отношение на трапезната керамика, но представляваше и една моментна снимка на начина на консумация на храни и напитки в ранния VII в. В случая с материалите от Олба беше направен опит да се проследи ролята на едно селище от селски тип в Киликия, което осъществява връзката между крайбрежните райони и вътрешността според намеренията при разкопките амфори. Резултатите от археометричните анализи на керамиката, намерена при разкопките на светилището на Лета в Ликия показаха, че става въпрос за местно производство на битова керамика. Заслужава да бъде отбелязан и докладът за Деде Хаберлери – селски тип обиталище в югоизточна Турция, недалеч от границата със Сирия. По време на спасителните разкопки на това селище са разкрити следи и мащабни производствени дейности – преси за вино и дървено масло, както и пещи за топене на метал. Прави впечатление, че несложната организацията на пространството и производствените съоръжения съответства на семплата и функционална керамика, която е задоволявала всекидневните нужди на обитателите и е служела за складиране на продукцията.

Въвеждащият доклад на двете кратки следобедни заседания от третия тематичен кръг беше на екип италиански колеги, които обобщиха ролята на Сицилия в средиземноморската търговия през късната античност. Сицилия беше обект на изследване и на други пет доклада. Познанията ни за материалната култура на острова през VIII в. бяха обогатени благодарение на находките от спасителните разкопки през последните години в Палермо и Таормина, а присъствието на ампули свързани със светилището на Свети Мина в Египет осветли нов поклонически маршрут. Внимателният анализ на кухненската керамика от потъналия кораб Марзамеми II, чийто основен товар се състои от над 100 тона предварително обработени архитектурни детайли, позволи прецизиране на хронологията на корабокрушението и по-ранното му датиране – преди епохата на Юстиниановите мащабни строежи. Разнородността на керамичните съдове от кораба позволи да се направи изводът, че екипажът на кораба се е състоял от наемни работници и моряци, които често са сменяли корабите, на които работят и винаги са носели със себе си свой собствен набор от керамични съдове. Докато амфорите от периода IV–VI в., намерени при разкопките на римската вила край Пати, североизточна Сицилия свидетелстват за местно производство, но и за контакти със Северна Африка и Източното Средиземноморие, тарата от североизточна Сардиния произхожда изцяло от Източното Средиземноморие и преобладават типове LRA 1, 2, 3 и 4. София Дидиуми (Аристотелов университет на Солун) представи типология и хронология на амфорите от тип LRA 3 произведени през

VII в. по северния бряг на о. Кос. Последният доклад беше посветен на предатиране на някои от формите на керамиката от тип „Диориос“, разпространена в северозападен Кипър през втората половина на VII–VIII в. Денят завърши с посещение на археологическите останки намиращи се под един от централните площи във Валенсия, както и на мавзолея на Свети Висент под катедралата на града.

През третия ден от конференцията участниците посетиха намиращия се недалеч от Валенсия град Рибя-Роха де Турия, където след приветствие от страна на местния кмет се състояха две сесии от четвъртата тематична секция на конференцията – късноантичната керамика от Иберийския п-в. Гост-лектор бе Адолфо Ф. Фернандес от Университета във Виго, който говори за търговските мрежи в северозападна Испания и връзките между Средиземно море и Атлантическия океан през късната античност. В седемте доклада, включени в този тематичен обхват бяха представени основно керамични комплекси от разкопките на конкретни археологически обекти в Испания (Стара Валенсия, Картахена, Барселона, Валенсия) и Португалия (Синеш, Луле, Балса и Тройя).

Последният доклад за деня беше на Сауро Джелики (Университет Ка' Фоскари, Венеция), който беше специално поканен, за да открие последната тематична секция – „Проблемът с VIII в.“ Именно затова той изнесе дълга лекция за дългия осми век. След края на разпространението на африканската червенолакова керамика и липсата на производство на местна фина керамика, единствените находки, които позволяват „улавянето“ на осмото столетие в Средиземноморието са амфорите и грубата керамика. Именно тяхното разпространение се опита да обобщи лекторът, както и настъпилите промени в начина на хранене на хората и в консумираните храни, според промените настъпили във формата на съдовете и техните размери. Друг акцент на изложението му бе глазираната керамика и видимата липса на генетична връзка между глазирана керамика от късноантичния период и тази от ранното средновековие.

По време на последвалия обяд участниците в конференцията имаха възможност да опитат шедьоврите на визиготската кухня, сътворени от местен майстор-готвач. За съжаление не всички успяха да оценят по достойнство вкусовите качества на храната поради специфичния ѝ характер. Безспорно обаче най-вълнуващата част от деня беше т. нар. *pottery display*, по време на който присъстващите имаха възможност да докоснат и разгледат в детайли значително количество местна и вносна керамика от няколко археологически обекта в околностите на Валенсия, както и да се консултират по отношение на произхода на някои от формите и типовете глинени теста с някои от най-добрите познавачи и водещи учени в областта на късноантичната керамика като например Пол Рейнолдс, Мишел Бонифе и др.

След кратко посещение на Визиготския музей и запознаване с материалите от разкопките на визиготския дворец Пла де Надал, които бяха изложени в крепостта на Рибя-Роха де Турия, за участниците в конференцията бе организирано посещение до два археологически обекта в околността – визиготския дворец Пла де Надал и Стара Валенсия. За съжаление от последната нямаше какво да се види на терен, освен засипаните изкопи от предходния археологически сезон и няколко изчерпани ями.

Дългоочакваната кулминация на конференцията бяха докладите от последния ден, които имаха за цел да „осветлят Тъмните векове“. Испанските колеги, работещи в Ел Толмо де Минатеда, провинция Албасете и Тарагона, показаха как благодарение на внимателното проследяване на стратиграфията е възможно да се извърши добра хронологическа класификация на керамиката и да се идентифицират контексти от

VII, VIII и IX в., което от своя страна помага да се разбере по-добре начинът, по който се осъществява преходът между визиготския и ислямския период. Петрографските анализи на грубата керамика от Ревенга, провинция Бургос показаха, че макар голяма част от съдовете да са с местен произход, налице са различия в начина на приготвяне на глиненото тесто. Най-значимото наблюдение обаче е, че през VIII в. настъпва технологична промяна и местните грънчари изоставят античните традиции при обработка на глината и възприемат нови „рецепти“. Също така, вземайки разпространението на керамиката в по-широк ареал, по горното течение на р. Арланса, е установено, че различните ателиета в този регион експлоатират по различен начин глинените находища, приготвят глината и впоследствие изпичат съдовете по свой собствен маниер. Много интересни бяха и резултатите от анализа на керамичния материал от контексти, датирани в VII–VIII в., събран по време на разкопките в Сиракуза, Сицилия. Те показаха, че различните категории керамика следват свои собствени пътища на развитие през този преходен период. Докато при амфорите се наблюдава липса на континуитет и рязка смяна в типовете и местата, от които те произхождат, т.е. промени в търговските мрежи, то при кухненската и трапезната керамика и през VIII в. се запазват късноантичните модели на производство и консумация. Подобна липса на прекъсване на късантичните традиции е засвидетелствана и сред керамиката от Беневенто, Южна Италия. Тук дори се забелязва по-нататъшна еволюция в червенолаковата керамика, където лаковото покритие е вече само частично или под формата на широки, рисувани ивици. Настъпилите промени не засягат формата на съдовете, а тяхното производство, което от масово става с по-ограничен, местен характер.

Второто заседание започна с един цялостен поглед върху керамиката, намерена по време на разкопките на Приниатикос пиргос, източен Крит, която попада в периода от края на VII – началото на IX в. С изключение на глазираната белоглинена керамика и тънкостенните гърнета със слюда в глиненото тесто, които са сигурен внос, останалата част от материалите – амфори, кухненска и трапезна керамика – намират близки паралели, не само формално, но и по отношение на глината, с други примери от Крит. С право може да се каже, че един от гвоздеите в програмата беше докладът на младата изследователка Мишел Крайшер (Университет в Хайфа, Израел), която представи много стегнато керамиката от потъналия кораб Ма'аган Михаел В край бреговете на Израел. Корабът е потънал в края на VII – началото на VIII в. и товарът му се състои основно от амфори типове LRA 1, 4, 5 и 13, както и от три неизвестни до момента типа. Съдържанието на някои от съдовете е все още запазено, а тапите, които са затваряли гърлата на амфорите, са разнородни. Начинът на разпределение на товара на кораба и групирането на амфори от определени типове в определени части на трюма също предизвика възторг сред присъстващите. Фината керамика бе представена от купи, чинии и кани, а кухненската – от гърнета и гювечи. Според петрографските анализи керамиката произхожда от Кипър, Египет и Палестина, а графитите на арабски и дипинтите с християнски символи бяха още едно допълнение към познанието ни за организацията на морската търговия през този преходен период. Андрей Сазанов (Московски държавен университет) изнесе друг основополагащ доклад. В него той представи типологията и хронологията на сферичните амфори от Северното Черноморие, разделяйки ги в няколко тесни хронологически групи от края на VII до първата половина на IX в. въз основа на добре датирани контексти, както и вносните егейски амфори и техните имитации на местна почва. Приложенията в презентацията цветни снимки бяха уникална възможност присъстващите да видят

Обр. 2. Учатниците в дискусиата за дългия VIII в. – Агнес Фокаер, Наталия Пулу, Пол Рейнолдс, Орасио Гонсалес Сестерос (от ляво на дясно) (снимка Е. Тодорова)
 Fig. 2. Participants discussing on the long 8th century – Agnes Vokaer, Natalia Poulou, Paul Reynolds, Horacio Gonzalez Cesteros (photo E. Todorova)

как реално изглеждат тези амфори, които до този момент винаги са били публикувани само графично. Голям екип от учени от няколко великобритански университета, съвместно с участници от гръцките служби за опазване на културното наследство, показаха резултатите от комплексните проучвания на керамиката, събрана по време на обходите и проучванията на крепостта Апалиру, о-в Наксос. Интердисциплинарните изследвания, съвместно с морфологическия анализ на материала, които са позволили разграничението на местни от вносни съдове, са дали възможност на изследователите да потвърдят значимото място, което островът заема в междурегионалния обмен на стоки и контакти през ранновизантийския период. Керамичните находки от разкопките в Гортина, Крит бяха доказателство, че макар и оскъдни, съществуват следи на обитаване на града и през VIII – началото на IX в. Друг значим доклад, и един от малкото с обобщаващ характер, беше този на Наталия Пулу (Аристотелов университет на Солун), която разгледа разпространението на произведената в Константинопол глазирана белоглинена керамика в Егейския басейн през VII–IX в. Преразглеждането на датировката на някои от представените от нея примери, както и на техните типологически характеристики, дава възможност на авторката да разграничи и предложи още една група ранна белоглинена глазирана керамика, която е датирана в самия край на VIII и началото на IX в. От своя страна присъствието, макар и в малки количества, на луксозна керамика, произведена във византийската столица, е свидетелство

за съществуващите морски пътища през епохата и за запазването и поддържането на контакти между столицата с местните по-големи или по-малки центрове. Последният доклад на конференцията бе дело на голям екип от италиански учени. Те също представиха интердисциплинарен подход към керамиката и двете керамични пещи от средата на VIII–IX в., разкрити при разкопките на Контрада Кастро, северозападна Сицилия. Освен конкретната типология на съдовете и използваните методи за прецизиране на датировката, докладът съдържа и резултати от направени обходи в околността с цел локализиране на глинени залежи, подходящи за изработка на съдове, както и петрографски анализи на съвременни глинени съдове.

В последвалата дискусия Ангес Фокаер, Наталия Пулу, Пол Рейнолдс и Орасио Г. Сестерос (обр. 2) се опитаха първоначално да направят обобщение на докладите, разглеждащи прехода между късната античност и ранното средновековие, а след това да обсъдят някои от най-съществените проблеми, преди да дадат възможност на присъстващите да се включат и да зададат своите въпроси или да направят коментар по темата. Официалното закриване на събитието се състоя след обедната почивка, а вечерта всички участници, които бяха останали, бяха поканени на вечеря с местни специалитети в една от сградите на Университета на Валенсия.

В последния ден от конференцията за желаещите бе организирана едnodневна екскурзия до Аликанте. Там бяха посетени останките на римския град Луцентум, а след това и Археологическия музей на Аликанте, чийто начин на представяне на находките и цялостната организация на вътрешното пространство на музея, чрез използването на възможно най-пълна комбинация от аудио-визуални ефекти, предоставени от модерните технологии, създаваха една неустойима и завладяваща атмосфера, като същевременно правеха археологията по-достъпна за обикновените хора и неспециалистите. Този подход в управлението и публичното представяне на културните ценности заслужава да бъде похвален, а музеят да бъде поставен на едно от водещите места на музеите по отношение на съвременна и адекватна организация на експонатите.

Постерите към конференцията също бяха разделени тематично спрямо петте основни секции. Разбира се, както можеше да се очаква, не всички от първоначално направените заявки за участие бяха представени. Все пак количеството им беше значително. Нямаше специално организирани постерни сесии. Тъй като материалите бяха окачени още от първия ден в открития двор на Богословския факултет, където се състояха кафе паузите и обедите за участниците, последните имаха възможност, използвайки неформалната обстановка, да се запознаят с труда на колегите си и да отговорят на въпроси, свързани със собствените им постери. Както бе отбелязано в началото, сред докладите нямаше българското участие. Единствената българска „следа“, с изключение на постера на автора на настоящия отзив, бяха три постера, които представяха материали от Нове и Залдапа. Това обаче бяха резултати от разкопките на чужди експедиции в България (полски, канадски, английски и френски) и съответно техните автори бяха членове на тези експедиции.

Като цяло конференцията беше много успешна и ползотворна, не само по отношение на показаните материали, но и поради това, че насърчава сътрудничеството между археолози и учени, занимаващи се с археометрия и по този начин дава възможност резултатите от тези проучвания да създадат една по-пълноценна и достоверна картина на възстановките на живота и търговските контакти в даден район. Все пак, нямаше как да не направи впечатление, че повечето от докладите се фокусираха

върху представянето на силно фрагментирани материали от разкопките на конкретни археологически обекти и липсваха обобщаващи доклади, които да разгледат на болели теми и проблеми и които да поставят науката на едно по-високо, аналитично ниво. Друг момент, който направи неприятно впечатление е, че отново почти 90% от испанските и италианските колеги използваха родния си език при представяне на докладите си, дори и при надписите на отделните слайдове. По същия начин, организаторите на местно ниво, в случаите, когато трябваше да се правят важни за всички участници съобщения, използваха испански или правеха тези съобщения на английски само по веднъж, което до известна степен създаваше усещане за неинформираност и липса на ангажираност към участниците.

В тази връзка изказваме надежда, че при следващото издание на конференцията след 3 години тези слабости ще бъдат отстранени, както и че томовете с докладите не само от настоящето, но и от предходното издание, ще бъдат публикувани в най-скоро време.